

HÜSEYN RƏSULZADƏ
AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: huseynsahiboglu@gmail.com

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASINDA SU-BATAQLIQ QUŞLARININ ÖYRƏNİLMƏSİNƏ DAİR

*Məqalədə ədəbiyyat və internet mənbələrinə əsasən bölgənin su-bataqlıq quşlarının öyrənilmə də-
rəcəsi haqqında ümumi məlumat verilmişdir. Dünyada quşlar sinfinin 40 dəstəsi, 247 fəsiləsi, 2312 cinsi
və 10699 növü məlumdur. Hazırda Azərbaycan ərazisində 18 dəstəyə, 58 fəsiləyə, 187 cinsə aid 396 quş
növlünün, Naxçıvan Muxtar Respublikası faunasında isə 18 dəstəyə, 51 fəsiləyə, 147 cinsə mənsub 265 növün
yayılması haqqında məlumatlar mövcuddur. Aparılmış ornitoloji tədqiqatların nəticələrinə əsasən
Naxçıvan MR-də su-bataqlıq quşları hələlik 11 dəstə, 21 fəsilə, 52 cinsə mənsub 83 növlə təmsil olun-
muşdur.*

Açar sözlər: Naxçıvan, quşlar, növ, ornitofauna, su-bataqlıq quşları.

Zoocoğrafi baxımdan əhəmiyyətli mövqedə yerləşən Naxçıvan Muxtar Respubli-
kəsi qonşu dövlətlərlə daim fauna mübadiləsində iştirak etmişdir. Bu amil müxtəlif eko-
sistemlərin və müxtəlif quş növlərinin yerli populyasiyalarının yaranmasına səbəb ol-
muşdur. XIX əsrin ikinci yarısından başlayaraq Naxçıvan MR-in müasir ərazisinin hey-
vanlar aləminin, o cümlədən quşlar faunasının öyrənilməsinə əcnəbi və rus alimləri hə-
mişə maraq göstərərək daim ornitoloji ekspedisiyalar təşkil etmişlər [3, s. 212-217].

Bölgə ornitofaunasına dair məlumatlara əvvəllər aşağıdakı ədəbiyyat mənbələrin-
də rast gəlinir: Q.I.Radde, K.A.Satunin, N.A.Bobriniski, («Птицы Советского Со-
юза», I-VI томов. 1951, 652 с.), C.X.Baziev, A.I.Ivanov, K.M.Qəmbərov, A.F.Lyayst-
ter və Q.V.Sosnin ərazidə aparılmış tədqiqat nəticələrini qeyd etmişlər [12, s. 5-14].

Ərazidə günü-gündən artan antropogen amillər və xüsusilə son onilliklərdə əzəmətli
yaradılmış iri su anbarları ornitofaunaya da əsaslı təsir göstərmiş, xeyli miqdarda su-
bataqlıq quşlarının məskunlaşmasına səbəb olmuşdur.

Naxçıvan MR-in ornitofaunası ekoloji və zoocoğrafi nöqteyi-nəzərdən zənginliyi-
yə görə Azərbaycanın digər regionlarından fərqlənir. 1955-1957-ci illərdə Azərbaycan
EA Zoologiya İnstitutunun iş planı əsasında əraziyə ekspedisiya edilmiş və dəyərli mə-
lumatlar toplanılmışdır. Əvvəllər "Azərbaycan faunası"nın quşlar sinfinə həsr olunmuş
VI cildində Naxçıvan MR-in quşlarına dair əlavə ədəbiyyat materialları Q.T.Mustafayev
və A.I.Xanməmmədov tərəfindən nisbətən ətraflı ümumiləşdirilərək işlənmişdir. Daha
sonra isə A.F.Məmmədov 2004-cü ildən başlayaraq Araz, Naxçıvançay, Arpaçay və
Araz su anbarı, onların sahil zolağında ornitoloji tədqiqat işləri aparmağa başlamışdır
[2, s. 59-63; 4, s. 173-179; 5, s. 5-13; 12, s. 13].

Naxçıvan Muxtar Respublikası ornitofaunasına görə Azərbaycan Respublikasında
özünəməxsus yer tutur. T.H.Talıbov və H.M.Novruzov Naxçıvan Muxtar Respublikası-
nın ornitofaunasının öyrənilməsində böyük işlər görmüşlər. Onlar Naxçıvan MSSR-də
nadir və ya məhv olmaq təhlükəsi altında olan quşların vəziyyətinin və arealının öyrə-

nilməsində tədqiqat işlərini, onurğalılar zoologiyası üzrə çöl tədris-təcrübələrini apar-
mışdılar. T.H.Talıbov, A.F.Məmmədov tərəfindən ərazidə 265 növ quşun yayıldığı gös-
tərilmişdir. Aydın olmuşdur ki, bölgədə yuvalayan quşlar əksəriyyət təşkil edib 177 nö-
vü əhatə edir [4, s. 173-179; 8; 9; 11, s. 28-44].

Aydın olmuşdur ki, muxtar respublika ərazisində mövcud olan su-bataqlıq sahələ-
rində çoxsaylı limnodofil quş növləri özlərinə sığınacaq tapmışdır. Qarğı və qamışla ör-
tülülən böyük sulu sahələrdən birinin quşların miqراسiya yolu üzərində yerləşən Araz su
anbarı və Araz çayı boyu sahələr olduğu qeyd edilmişdir. Sahəsi 14500 ha olan Araz su
anbarı köç zamanı su-bataqlıq quşları üçün mühüm qidalanma, dincəlmə, qışlama və
yuvalama yeridir. Su anbarı il boyu müxtəlif limnodofil növlərin tələbatını ödəməklə,
onlar üçün sərhəd zonası olduğu üçün ideal yaşayış yerinə çevrilmişdir [2, s. 59-63].

Naxçıvan MR ərazisində rast gəlinən su-bataqlıq quşlarının bir hissəsi miqراسiya
dövründə burada dincəlir, yemlənilir, bir hissəsi isə yuvalayır və ya il boyu qalır. Bir çox
növlər çoxalmaq üçün əsasən bura gəlir, payızda isə qışlamaq üçün Afrika, Cənub-Qər-
bi Asiyaya köç edirlər. Bəzi növlər, əsasən tundra və şimal quşları qışlamaq üçün su
anbarına gəlir və payızdan başlayaraq yazadək ərazidə qışlayır, yazda isə yuvalamaq üçün
Skanidiaviya, Qazaxıstan, Qərbi Sibir və Rusiyanın Avropa hissəsinə köçürlər [2, s. 62;
7, s. 128].

Araz su anbarında quşların ümumi sayının yaz (fevral-aprel) və payız (avqust-
dekabr) köçləri zamanı daha çox olduğu məlum olmuşdur. Burada quşların əsas yuva-
lama yerlərini anbarın orta hissəsində yerləşən kiçik adalar, ətrafında olan yulğun kolları
və qamışlıqlar təşkil edir. Burada quşlar üçün əsas təhlükələrdən biri isti payız aylarında
göl və su anbarlarında "çiçəkləyən" göy-yaşıl yosunlardır. Bunlar "çiçəkləmə" zamanı
həddən artıq zəhərli maddələr – alqotoksinlər ifraz etdiklərinə görə, payız köçü zamanı
quşların müəyyən qədər zəhərlənməsinə, hətta ölümünə səbəb olur. Su-bataqlıq quşları
üçün başlıca təhlükələrdən biri isə quşların miqراسiya xətti üzərində yerləşən elektrik
xətləridir. Bu elektrik xətləri həm quşların miqراسiya, həm də yuvalama dövrü üçün cid-
di təhlükələr törədir [3, s. 215; 10, s. 50-51].

Hal-hazırda ərazidə 18 dəstə, 51 fəsilə və 147 cinsə daxil olan 265 quş növü ya-
yılmışdır. Aparılmış tədqiqatların nəticələrinə əsasən Naxçıvan MR ərazisində 11 dəstə,
21 fəsilə, 52 cinsə məxsus 83 su-bataqlıq quş növü yayılmışdır. Bunlardan 6 növ Dünya
mühafizə statuslu, 12 növ Avropa mühafizə statuslu, 8 növ Azərbaycanın, 14 növ Nax-
çıvan MR-in "Qırmızı kitab" na 4 növ isə Azərbaycanın "Qırmızı kitabı"na düşmüş
növlərdir. Ərazidə yayılmış su-bataqlıq quş növlərinin mövsümi xarakterinə görə böl-
gündə yuvalayanlar – 24, köç dövründə müşahidə edilənlər – 25, qışlamağa gələnlər –
16 və ilboyu müşahidə edilənlər isə 7 növ olmuşdur [3, s. 214-215].

Arazboyu yasaqlığın ornitofaunasına dair ədəbiyyat materiallarında 18 dəstə, 49
fəsilə, 126 cinsə məxsus 215 növün bu ərazidən istifadə etdiyi müəyyən edilmişdir. Əra-
zidən 40 növ qışlamaq və kiçik yerdəyişmələr etməklə qışı keçirmək (muxtar respublika
ərazisində şaquli miqراسiyalar və ya yerdəyişmələr), 60 növ miqراسiya və 64 növ yuva-
lamaq məqsədi ilə istifadə etdiyi halda, daimi sakinlərin 50 növ olduğu qeyd edilmişdir
[4, s. 178].

Yuxarıda göstərilən məlumatları ümumiləşdirərək Naxçıvan Muxtar Respublika-
sının su-bataqlıq quşlarının taksonomik spektri aşağıdakı kimi olur:

Classis: Quşlar – Aves

1. Ordo: Qaqarkimilər – Gaviiformes

1. Familia: Qaqarlar – Gaviidae

1. Genus: Qaqar – Gavia Foster, 1788

49. (1) Adi qamışfərəsi – *Gallinula chloropus* Linn., 1758
32. Genus: Qaşqaldaq – *Fulica* Linnaeus, 1758
50. (1) Adi qaşqaldaq – *Fulica atra* Linnaeus, 1758
9. Ordo: Cüllütkimilər – *Charadriiformes*
13. Familia: Bozçalar – *Charadriidae*
33. Genus: Qonurqanad – *Pluvialis* Briss., 1760
51. (1) Qızıl qonurqanad – *Pluvialis apricaria* Linnaeus, 1758
34. Genus: Bozca – *Charadrius* Linnaeus, 1758
52. (1) Yaxalı bozca – *Charadrius hiaticula* Linnaeus, 1758
35. Genus: Çökükburun – *Chettusia* Bonap., 1841
53. (1) Cığırqan çökükburun – *Chettusia gregaria* Pall., 1771
14. Familia: Bizdimdiklər – *Recurvirostridae*
36. Genus: Caydaq cüllüt – *Himantopus* Briss., 1760
54. (1) Adi caydaq cüllüt – *Himantopus himantopus* Linnaeus, 1758
37. Genus: Bizdimdik – *Recurvirostra* Linnaeus, 1758
55. (1) Adi bizdimdik – *Recurvirostra avosetta* Linnaeus, 1758
15. Familia: Mələrcüllütlər – *Scopaciidae*
38. Genus: Trinqa – *Tringa* Linnaeus, 1758
56. (1) Qara iblicüllüt – *Tringa ochropus* Linn., 1758
57. (2) Fiyu iblicüllütü (fifi) – *T. glareola* Linnaeus, 1758
58. (3) Otluq iblicüllütü – *T. totanus* Linnaeus, 1758
39. Genus: Sahildəyişən – *Actitis* Illiger, 1811
59. (1) Adi sahiləyişən – *Actitis hypoleucos* Linn., 1758
40. Genus: Üzərçə – *Phalaropus* Briss., 1760
60. (1) Dəyirmiburun üzərçə – *Phalaropus lobatus* Linnaeus, 1758
41. Genus: Tənbəlcüllüt – *Gallinago* Briss., 1760
61. (1) Adi tənbəlcüllüt – *Gallinago gallinago* Linnaeus, 1758
42. Genus: Çilingdimdik – *Scolopax* Linnaeus, 1758
62. (1) Meşə çilingdimdiyi – *Scolopax rusticola* Linnaeus, 1758
43. Genus: Əyridimdik – *Numenius* Briss., 1760
63. (1) Böyük əyridimdik – *Numenius arquata* Linnaeus, 1758
16. Familia: Haçaquyuqlar – *Glareolidae*
44. Genus: Haçaquyuq – *Glareola* Briss., 1960
64. (1) Çəmənlik haçaquyuğu – *Glareola pratincola* Linnaeus, 1766
65. (2) Çöl haçaquyuğu – *G. nordmanni* Nord., 1842
17. Familia: Qağayılar – *Laridae*
45. Genus: Qağayı – *Larus* Linnaeus, 1758
66. (1) Kiçik qağayı – *Larus minutus* Prill., 1776
67. (2) Göl qağayısı – *L. ridibundus* Linnaeus, 1766
68. (3) Göyərçə qağayı – *L. genei* Brema, 1840
69. (4) Qarabaş qağayı – *L. ichthyaetus* Pallas, 1773
70. (5) Gümüşü qağayı – *L. argentatus* Pod., 1763
71. (6) Boz qağayı – *L. canus* Linnaeus, 1758
72. (7) Sarıyaq qağayı – *L. cachinnans* Pallas, 1811
73. (8) Qarabaş qağayı – *L. mlanoccephalus* Tem., 1820
74. (9) Ermənistan qağayısı – *L. armenicus* Buturlin, 1934
46. Genus: Bataqlıqsüpürən – *Chlidonias* Rafin, 1822
75. (1) Qara bataqlıqsüpürən – *Chlidonias niger* Linnaeus, 1758

76. (2) Ağqanad bataqlıqsüpürən – *C. leucopterus* Temm., 1815
47. Genus: Qağayıburun – *Gelocelidon* Linnaeus, 1758
77. (1) Nil qağayıburunu – *Gelocelidon nilotica* Cm., 1789
48. Genus: Sterna – *Sterna* Linnaeus, 1758
78. (1) Çay sternası – *S. hirundo* Linnaeus, 1758
79. (2) Kiçik ağalın sterna – *S. albifrons* Pall., 1764
10. Ordo: Göycəqarğakimilər – *Coraciiformes*
18. Familia: Balıqcılar – *Alcedinidae*
49. Genus: Balıqcıl – *Alcedo* Linnaeus, 1758
80. (1) Adi balıqcıl (zərricə) – *Alcedo atthis* Linnaeus, 1758
11. Ordo: Sərçəkimilər – *Passeriformes*
19. Familia: Pöhrəçillər – *Sylviidae*
50. Genus: Nazikdimdik – *Luscinola* Gray
81. (1) Nazikdimdik qamışcıl – *Luscinola melanopogon* Temm., 1820
20. Familia: Haçaqanadlılar – *Motacillidae*
51. Genus: Titrəquyuq – *Motacilla* Linnaeus, 1758
82. (1) Sarı Titrəquyuq – *Motacilla flava* Feldig Linnaeus, 1758
21. Familia: Pöhrəçillər – *Sylviidae*
52. Genus: Qamışcıl – *Acrocephalus* Naum., 1811
83. (1) Nazikdimdik qamışcıl – *Acrocephalus melanopogon* Temminc, 1823
Beləliklə, muxtar respublikanın su-bataqlıq quşları hələlik 11 dəstə, 21 fəsilə, 52 cinsə mənsub 83 növlə təmsil olunmuşdur. Hal-hazırda su-bataqlıq quşlarına dair tədqiqat işləri davam etdirilir. Gələcək tədqiqatlarımızda ərazidə yayılmış su-bataqlıq quşlarının hər bir növü haqqında geniş məlumat veriləcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycanın quşları / E.H.Sultanovun redaktəsi ilə. Bakı: Avr., 2005, 72 s.
2. Məmmədov A.F. Naxçıvan su anbarı mühüm ornitoloji ərazisində mühafizə statuslu su-bataqlıq quşları // AMEA Naxçıvan Bölməsinin Xəbərləri. Təbiət və texniki elmlər seriyası, 2006, № 3, s. 59-63.
3. Məmmədov A.F. Naxçıvan Muxtar Respublikasını mühüm ornitoloji ərazilərində yayılmış su-bataqlıq quşları // AMEA Naxçıvan Bölməsinin Xəbərləri. Təbiət və texniki elmlər seriyası, 2009, № 2, s. 212-217.
4. Məmmədov A.F. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Arazboyu qurşağının ornitofaunası // AMEA Naxçıvan Bölməsinin Xəbərləri. Təbiət və texniki elmlər seriyası, 2010, № 2, s. 173-179.
5. Mustafayev Q.T., Məhərrəmov N.A. Ornitologiya. Bakı: Çasqoğlu, 2005, 444 s.
6. Sultanov E.H., Məmmədov A.F. və b. Azərbaycanın Mühüm Ornitoloji Əraziləri. I c., Abşeron-Qobustan, Kür-Araz ovalığı. Naxçıvan, Bakı: Victory, 2010, 139 s.
7. Sultanov E.H., Kərimov T.Ə., Ağayeva N.Ç., Talıbov Ş.T. Azərbaycanın su-bataqlıq quşlarını qoruyub saxlayaq. Bakı: Səda, 2002, 138 s.
8. Talıbov T.H., Novruzov H.M. Naxçıvan MSSR-də nadir və ya məhv olmuş təhlükəsi altında olan quşların vəziyyətinin və areallarının öyrənilməsi // "Nax. MSSR-in maddi və mədəni sərvətləri və elmi-texniki tərəqqi" Respublika konf. materialları. Naxçıvan, 1987, s. 34.
9. Talıbov T.H., Novruzov H.M. Onurğalılar zoologiyası üzrə çöl tədris-təcrübələrinin aparılması (quşlar və məməlilər): Metodik vəsait. Bakı: Az.SSR Ali və OİT Nazirliyi, Az. Politexnik İnstitutunun nəşriyyatı, 1988, 56 s.

10. Talıbov T.H. Naxçıvan Muxtar Respublikasında nadir heyvan növləri və onların genofondunun qorunması. Bakı: Elm, 1999, 102 s.
11. Talıbov T.H., Məmmədov A.F. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Onurğalılar faunasının taksonomik spektri. Bakı: Müəllim, 2016, 68 s.
12. Xanməmmədov A.İ. Naxçıvan MSSR-in aviafaunasına dair materiallar // Zoologiya İnstitutunun Əsərləri, 1960, 21 c., s. 5-27.
13. <http://www.worldbirdnames.org>.

Гусейн Расулзаде

К ИЗУЧЕНИЮ ВОДНО-БОЛОТНЫХ ПТИЦ НАХЧЫВАНСКОЙ АВТНОМНОЙ РЕСПУБЛИКИ

В статье на основе анализа литературных и интернетных данных приводятся обобщённые сведения о степени изучения водно-болотных птиц региона. В мире насчитывается 10699 видов, 2312 родов, 247 семейств и 49 отрядов класса птиц. Имеются сведения о том, что в настоящее время в фауне Азербайджана распространены 396 видов птиц, относящихся к 187 родам, 58 семействам и 18 отрядам, а в фауне Нахчыванской Автономной Республики – 265 видов, относящихся к 147 родам, 51 семейству и 18 отрядам. По результатам орнитологических исследований водно-болотные птицы автономной республики пока что представлены 83 видами, 52 родами, 21 семейством и 11 отрядами.

Ключевые слова: *Нахчыван, птицы, вид, орнитофауна, водно-болотные птицы.*

Huseyn Rasulzade

THE STUDY OF WATER-MARSH BIRDS OF THE NAKHCHIVAN AUTONOMOUS REPUBLIC

In the paper, based on the analysis of literature and internet data, a generalized report on the degree of study of waterbirds in the region is given. There are 10,699 species in the world, 2,312 genera, 247 families and 49 poultry classes. There are reports that currently 396 bird species belonging to 187 genera, 58 families and 18 orders are distributed in the fauna of Azerbaijan, and 265 species belonging to 147 genera, 51 families and 18 orders are found in the fauna of the Nakhchivan Autonomous Republic. According to the results of ornithological research, the wetland birds of the autonomous republic are still represented by 83 species, 52 genera, 21 families and 11 orders.

Keywords: *Nakhchivan, birds, species, avifauna, water-marsh birds.*

(Biologiya üzrə elmlər doktoru, dosent İsmayıl Məmmədov tərəfindən təqdim edilmişdir)